

PRIKAZ

NENAD DAKOVIĆ (PRIREDIO)

FILOZOFIJA PRAKSE

Dom omladine Beograda, Beograd 2011, str. 434.

Zbornik *Filozofija prakse* nastao je iz ciklusa predavanja održanih u beogradskom Domu omladine tokom 2009. i 2010. godine u kome su učestvovali „akteri nekadašnje praksis filozofije“, kao i „sledbenici, simpatizeri i kritičari“. Cilj urednika ciklusa bio je da se „otvori artikulisana diskusija“ o dometima praksis filozofije, sa uredničkim podtekstom da se tokom tekuće krize „promenio svet“, a time i odnos prema marksizmu i praksis filozofiji. U knjizi je sabrano 24 teksta, od kojih su u tri slučaja umesto autorizovanih predavanja objavljeni stari tekstovi preštampani iz časopisa *Praxis* (Nebojša Popov, Dragoljub Mićunović i Žarko Puhovski). U zborniku su objavljeni i autentični ali neautorizovani transkripti priloga nedavno preminulih Mihaila Markovića i Svetozara Stojanovića. Muku urednika ovog zbornika uvećala je raznovrsnost tekstova, različitih po kvalitetu, formi i sadržaju: od raznih prisećanja, preko autobiografskih samopozicioniranja, tekstova koji nisu u direktnoj vezi sa temom ciklusa, do ozbiljnijih analiza i preispitivanja.

Mada su mnogi od tekstova pisani u memoarskom žanru, pogrešno bi bilo zaključiti da je vrednost ove zbirke da se još jednom podsetimo međunarodne reputacije praksis filozofije, koje zvezde svetske levice su posećivale Korčulu, koje se vino pilo ili ko je kakve zasluge imao za šta. Neizbežno je bilo u zborniku ove veličine i da se po ko zna koji put pokrenu pitanja o tome čiji je praksis, kakva je njegova ideološka pozadina, da li je bio kritički ili pritajeno legitimišući. To je razumljivo imajući u vidu potrebu da se praksis pozicionira u odnosu na novi politički sklop, promenu režima i raspad države. Ova pitanja prožimaju veliki deo tekstova u zborniku (Zagorka Golubović, Lino Veljak, Mile Savić, Vladimir Marković, Miloš Knežević itd.). Pitanje je zanimljivo jer je praksis kao retko koja teorija za relativno kratko vreme imao puno uspona i padova i često bio u centru sporenja. I sami zastupnici ove teorije bili akteri u sporenjima. Brze smene političkog okruženja uvek su nametale potrebu za novim pozicioniranjem

praksisa i samopozicioniranjem njegovih aktera. Dakle, radi se o dva važna pitanja. Prvo je gde smestiti praksis u teorijskom i političkom kontekstu, a drugo je šta je od praksisa ostalo kao moguće plodno nasleđe. Za one praktičnije: na koju policu smestiti dotičnu literaturu i za šta se ona može upotrebiti? U zborniku je ponuđeno više odgovora na ova pitanja.

Naravno, radi se o grubom poopštavanju pošto razlike među autorima neće moći biti uzete u obzir kao i stavovi iz mnogih tekstova u ovom zborniku, posebno onih koji ne govore mnogo o temi ili nekoliko tekstova koji ne zaslužuju nikakvu pažnju.

GDE SMESTITI PRAKSIS?

Praksis se može razumeti kao filozofija što implicira i naziv ovog izdanja (Daković, Kukoč, Lošonc). Druga mogućnost jeste da, sledeći samorazumevanje dela autora iz centra „kruga“ praksisa, praksis shvatimo kao jednu vrstu metafizofije ili transfizofije koja raščičava teren za istinski ljudsko i slobodno delovanje u pravcu promene sveta, odnosno „misli revoluciju“ (Veselin Golubović, Daković, Aranđelović). Treća mogućnost jeste da, poput autora iz praksisa sklonijih sociologiji, praksis vidimo kao interdisciplinarni projekat koji ima za cilj da kritikuje sve postojeće i učini društvo humanijim (Z. Golubović, Kuvačić, Stojanović). Konačno, praksis je moguće, kako većima spoljnih tumača čini, posmatrati i kao labavo povezani intelektualni pokret koji je nastao u određenom okruženju, raspao se u drugom, a čiji su predstavnici (sa izuzetkom nekolicine iz tvrdog jezgra) nastavili različitim putevima (M. Marković, Stojanović, Divjak, Savić, V. Marković).

Praksis kao filozofija (ili metafizofija) može se situirati u više sklopova. Praksis je jedna od revizija marksizma ili hibridna varijanta marksizma (hajdeger-marksizam). On se oslanjao na naknadno objavljene Marksove rane filozofske radove koji su često više beleške i razmišljanja nego dovršeni radovi. U ovom pogledu reč je o prilično naivnoj humanističkoj rekonstrukciji marksizma koju Alapar Lošonc u svom tekstu označava kao „normalno detinjstvo“ samouspostavljujuće kritike. Skup zajedničkih ideja koju su ovi autori delili - odbacivanje zvanične verzije marksizma, uverenje da je mladi Marks pravi Marks i da je pojam revolucionarne prakse ključ za kritiku svega postojećeg - nije dovoljan da se praksis filozofija u značajnoj meri razlikuje od nekih drugih revizija marksizma (na primer Koršove, čija knjiga se samo dva puta spominje u Zborniku). Definicija prakse kao univerzalne ljudske stvaralačke delatnosti usmerene na menjanje sveta neodređenija je i od Aristotelove i makar jednako besadržajna kao i Kantovo određenje kategoričkog imperativa. Stoga nije čudno što se u Praksis filozofiji mladi Marks mogao podjednako kombinovati sa Hegelom i Fihtom, Hajdegerom, antropologijom ili analitičkom filozofijom. Pod široku kapu svašta može da stane. U poređenju sa drugim

filozofijama prakse, praksis pruža manje plodno tlo za dalje istraživanje. U sklopu marksističke tradicije na to upućuje Lošonc, a indirektno, B. Koljević, koja poredi pojmove prakse kod Marksa i Hane Arent. U ovom kontekstu je zanimljivo zapažanje Svetozara Stojanovića, ma koliko istorijski bilo tačno, da je on i tada smatrao da bi opšti pojam trebalo da bude pojam vladajuće klase (ne praksisa), ali da je naišao na kritiku „svojih drugova u praksis grupi“ (str. 81).

Kritička filozofija je u tom pogledu beskonačno raščičavanje terena za revolucionarno delovanje, koje se prepoznaje po obeležjima izvornosti, kreativnosti i univerzalne ljudskosti. Pojmovna razlikovanja otuđenja i postvarenja, proizvodnje i rada (i prakse) ili upotrebne i tržišne vrednosti su upotrebljena da bi razlikovali revolucionarnu praksu od drugih oblika delovanja. Zbog toga su mnogi praksis shvatali kao interdisciplinarni poduhvat i njegovu vrednost videli u posebnim istraživanjima. Međutim, onda bi teško moglo da se nađe šta ih sve povezuje u jednu celinu (ako se tu ne računa pozivanje na humanistički marksizam), osim upotrebe slične terminologije koja je imala više ikonografski značaj nego što je definisala zajedničkog teorijskog okvira (u tu svrhu mogu se uporediti preštampani tekstovi iz časopisa *Praxis* u ovom zborniku). Takav projekat, nasuprot projektu Frankfurtskog kruga, nikada nije ni formulisan (pitanje da li je to i moguće sa ovako definisanim pojmom prakse u centru), te bi praksis literaturu morali da rasporedimo na različite police sa ostalom filozofskom, sociološkom, antropološkom, politikološkom itd. literaturom.

Stoga je možda najpogodnije da se praksis ipak shvati kao intelektualni pokret koji je imao određenu ulogu u istorijskom sklopu. I ovde se otvaraju mnoge dileme. Jedna od njih jeste koji je to referentni sklop. Veselin Golubović s pravom ističe da se može izdvojiti *zagrebačka* filozofija prakse. U beogradskom krugu autora bilo je malo filozofskih pokušaja poput onih Gaje Petrovića ili Milana Kangrge koji su išli za tim da utemeljenje prakse traže u rekonceptualizaciji filozofske tradicije. Štaviše, činilo se da to za njih predstavlja odedeno opterećenje, što se kasnije i pokazalo prilikom razilaženja u vezi sa časopisom *Praxis International*. Mislav Kukoč u svom tekstu ističe (institucionalni i vaninstitucionalni) značaj praksisa za hrvatsku filozofiju. U beogradskom krugu, opet, takvo nasleđe skoro da ne postoji. Razlozi su delom institucionalni, praksisovci su proterani sa Beogradskog univerziteta, ali delom i konceptualni – zbog, kako bi to Kukoč nazvao, „scijetističke“, tačnije analitičke, orijentacije beogradskih filozofa. Zbog toga su beogradski autori ostavili više traga u sociologiji ili antropologiji, ali praksis nije bio, u značajnom periodu, dominantna filozofska orijentacija. Osim pitanja čiji je praksis postavlja se i pitanje omeđenja ovog intelektualnog poduhvata. Čak i periodizacija i spisak autora su različiti kod različitih tumača. Za Mihaila Markovića na primer praksis je samo deo

šireg intelektualnog pokreta koji je započeo sa tzv. Bledskim savetovanjem 1960. godine, a transformisan nastavio da živi i nakon što je prestao da izlazi časopis *Praxis* (1975). Za druge se početak vezuje za prvu Korčulansku letnju školu (1963), a kraj za prestanak izlaza časopisa *Praxis*, sve drugo su individualne karijere. Poseban problem predstavljaju naknadna tumačenja, samotumačenja i samopozicioniranja.

ČEMU JOŠ PRAKSIS?

Drugo pitanje je zašto danas čitati praksis literaturu. Jedan od očiglednih odgovora jeste da bi sklopu reaktuelizacije marksističkih ideja trebalo preispitati ovo nasleđe. Preispitivanje marksističke tradicije dugo vremena je bilo prepušteno „argumentu vremena“. Nije bilo potrebno ništa dokazivati jer je „vreme“ (kontekst ili epoha) odbacilo takve teorije. Praxis nije bio dovoljno demokratski, još manje liberalan, te su stoga ovi radovi neupotrebljivi u raznim liberalizam-spram-svega debatama, analizama novog bujanja nacionalizma, izbijanja rata, zločina, tranzicije, demokratizacije i konsolidacije, korupcije ili EU integracija. Trivijalno je tvrditi da praksis nije liberalno-demokratska teorija, a da ne pretpostavimo da je to dovoljan razlog za odbacivanje neke teorije. Ipak, „vreme“ (tačnije kriza) izgleda da je vratilo neka marksistička pitanja na dnevni red, a možda i praksis. Pitanje je ima li praksis šta da kaže.

Nekoliko autora nastoji da izdvoji ono što je plodno nasleđe praksisa (M. Marković, Stojanović, Z. Golubović, Veljak, Hodžić, Savić itd.). Ističu se tri tačke. Jedna je kritički stav humanističke orijentacije koji je delegitimizovao ideologiju, druga je da je praksis pokušao da nađe srednji put između birokratskog socijalizma i reprezentativne demokratije, treća se odnosi na različite forme kritike građanskog društva i kapitalističkih odnosa u proizvodnji. Alija Hodžić u svom tekstu dodaje i teme u odnosu na koje bi praksis i danas bio interesantan za čitanje. To su raskrinkavanje raznih oblika tržišnog i ideološkog zavođenja, kritika komodifikacije i potrošačkog društva, društvena anomija i erozija vrednosti, kao i razni oblici resantimana koji se javljaju u regionalnim društvima. Naravno, od praksisa se ne očekuju odgovori, ali svakako neke perspektive ili uvidi koje smo možda u međuvremenu zaboravili ili prevideli.

Koliko je sve to tačno trebalo bi da kažu konkretne analize, kojih u ovom zborniku nema, osim možda u pogledu pitanja utemeljenosti i doslednosti kritičkog stava. Tu delimične odgovore iz različitih uglova daju tekstovi Zagorke Golubović, Alpara Lošonca, Mileta Savića ili Vladimira Markovića. Ali nakon čitanja ovog zbornika ostaje utisak da i sledbenici i kritičari od praksisa očekuju previše. Praxis nije velika filozofija ili teorija društva, posebno ne politička filozofija ili politička teorija (osim kod Ljube Tadića teško da postoji nekakva politička teorija). Stoga

nije pošteno procenjivati ga ili kritikovati kao da jeste. To ne znači da bi ga trebalo potcenjivati. Praxisovi uvidi su pravljani u pozadini birokratizovanog socijalizma i izneverenih ideala socijalističke revolucije. To je bio pokušaj da se ideja socijalizma izoluje od socijalističke države i državnog socijalizma, kao što mnogi danas pokušavaju da ideju demokratije izoluju od demokratske države. ¶

DORĐE PAVIĆEVIĆ